

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
Харківський національний університет внутрішніх справ
Факультет № 6

Кафедра фундаментальних та юридичних дисциплін

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

**з навчальної дисципліни «Порівняльне правознавство»
обов'язкових компонент освітньої програми
другого (магістерського) рівня вищої освіти**

081 Право (правозастосування)

за темою «Конституційний контроль в правових системах світу»

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 25.09.2023 р. № 8

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 25.08.2023 р. № 5

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з юридичних дисциплін
Протокол від 22.09.2023 р. № 8

Розглянуто на засіданні кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін факультету № 6 (протокол від 18.08.2023 № 8).

Розробники:

1. Професор кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін факультету №6 ХНУВС, кандидат юридичних наук, доцент **Погрібний І.М.**
2. Доцент кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін факультету № 6 ХНУВС, кандидат юридичних наук, доцент **Волошенюк О.В.**
3. Доцент кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін факультету № 6 ХНУВС **Наджафлі Емін Муса огли.**

Рецензенти:

1. Доцент кафедри державно-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, кандидат юридичних наук, доцент **Передерій О.С.**
2. Професор кафедри теорії та історії держави і права факультету №1 ХНУВС, кандидат юридичних наук, доцент **Невзоров І.Л.**

План лекції

1. Європейська модель конституційного контролю.
2. Американська модель конституційної юстиції.
3. Змішані моделі конституційного контролю.

Рекомендована література:

Основна:

1. Бойко І.С., Бабін Б.В. Порівняльне правознавство : навч. посіб. О. : Фенікс, 2011. 152 с.
2. Жаровська І.М., Канцір В.С. Юридична компаративістика: навч. посіб. Львів: Вид-во ЛКА, 2015. 195 с.
3. Порівняльне правознавство / за заг. ред. О. Петришина. Х. : Право, 2012. 272 с.
4. Порівняльне правознавство: Навч. Посібник / О.О. Погрібний, І.М. Погрібний, О.В. Волошенюк та ін. / За заг. ред... д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АПН України О.Н. Ярмиша. Х., 2006. 296 с.
5. Порівняльне правознавство : хрестоматія для юрид. вищ. навч. закл. і фітів : навч. посіб. / уклад.: О.В. Петришин, О.В. Зінченко, Д.В. Лук'янов. Харків : Право. 2016. 1024 с.

Додаткова:

1. Алексєєнко І.Г. Особливості конституційного судового процесу органів конституційної юстиції європейської моделі: порівняльно-правовий аналіз. *Науковий вісник Юридичної академії Міністерства внутрішніх справ*. 2003. №1. С.30-38.
2. Горінецький Й.І. Правовий статус Конституційного трибуналу Польської Республіки. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. Вип..25. К.: Ін-т

держави і права ім.. В.М. Корецького НАН України, 2004. С.177-181.

3. Дробуш І.В. Конституційний суд у системі конституційно-правових гарантій прав і свобод людини і громадянина в Україні. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. Вип..25. К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2004. С.142-150.

4. Оніщенко Н.М. Правова система України в умовах сучасних національних та міжнародних тенденцій розбудови державності: монографія / Н.М. Оніщенко, О.Г. Варич, Т.І. Тарахонич, О.М. Мельник, О.В. Потехін; ред. Ю. Л. Бошицький; НАН України, Київ. ун-т права. К.: Кондор, 2012. 614с.

5. Основні правові системи світу: навчальний посібник /В.Д. Гапотій, О.Л. Жильцов, Г.І. Воржевітіна. Мелітополь: ФОП Однорог Т.В., 2019. 279 с.

6. Петришин О. В. Правова карта сучасного світу : навч. посіб. для студентів-магістрів юрид. вищ. навч. закл. і ф-тів / О. В. Петришин, О. В. Зінченко. Харків : Право, 2018. 508 с.

7. Порівняльне правознавство: сучасний стан і перспективи розвитку: збірник наукових праць / за ред. Ю.С. Шемшученка, В.П. Тихого, М.М. Цимбалюка, І.С. Гриценка; упор. О.В. Кресін, І.М. Ситар. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. 620 с.

8. Правові системи сучасності : навч. посіб. / за ред. Ю. С. Шемшученка. К. : Юрид. думка, 2012. 492 с.

9. Сучасні проблеми порівняльного правознавства : зб. наук. праць / за ред. Ю.С. Шемшученка, Я.В. Лазура; упор.: О.В. Кресін, М.В. Савчин. Ужгород – Київ : Вид-во «Говерла», 2015. 218 с.

10.Тьоніс Я. Вплив Європейської конвенції з прав людини на національне конституційне судочинство: досвід конституційного суду Бельгії. *Вісник Конституційного Суду України*. 2005. № 6. С. 61-72.

11.Шаповал В. Сутнісні характеристики конституційного контролю. *Право України*. 2005. №3. С.23-27.

Текст лекції

1. Європейська модель конституційного контролю

Конституційне правосуддя є одним з стержневих елементів «імунної системи» суспільно-політичного організму. Його наявність розглядається як важливий компонент правової держави, а закономірність виникнення пояснюється зростанням кількості НПА, які потенційно можуть суперечити Конституції, багатоманітністю політичних концепцій, між якими можуть виникати конфлікти тощо.

Європейську (австрійську) модель характеризує наявність у державному механізмі спеціалізованого судового органу, відокремленого від судів загальної юрисдикції. Головним завданням цього органу - конституційного суду - є оцінка конституційності законодавчих актів, хоча він наділений і рядом інших повноважень. Поряд з конституційним судом можуть існувати й інші спеціалізовані суди, але саме він має найбільший авторитет.

Так, у ФРН крім федерального верховного суду і федерального конституційного суду існують федеральний адміністративний суд, федеральний фінансовий суд, федеральний суд у сфері трудових відносин і федеральний суд із соціальних питань. Згідно зі ст. 92 Основного закону, всі вони разом з судами земель здійснюють судову владу. Але найбільш престижним є членство саме в конституційному суді.

Видатну роль в обґрунтуванні європейської моделі організації конституційного контролю відіграв відомий теоретик права Ганс Кельзен. Він був і одним з творців конституційного суду в Австрії. Це пояснює, чому відповідну модель іноді називають «кельзенівською». За цією моделлю контрольні повноваження належать єдиному органу конституційної юстиції, який звичайно не має ієрархії підпорядкованих йому органів. Проте у ФРН та Югославії, крім федерального конституційного суду, в більшості суб'єктів

федерації також створені конституційні суди. В Росії в окремих суб'єктах-республіках також діють конституційні суди.

Органи конституційної юстиції, як правило, називаються конституційними судами, хоч зустрічаються й інші назви. У Франції, Казахстані та в ряді країн, що розвиваються, відповідні повноваження належать органам квазісудового характеру - конституційним радам.

Свої особливості має порядок формування органів конституційної юстиції. Відмінності наявні і у принципах їх організації. Так, в Австрії до складу конституційного суду входять голова, його заступник і 12 інших суддів, а також шість так званих запасних суддів. Голову конституційного суду, його заступника, шість дійсних суддів і трьох запасних призначає президент за пропозицією уряду. Решту вакансій президент замішує з числа кандидатур, запропонованих палатами федерального парламенту. Судді конституційного суду йдуть у відставку у 70-річному віці.

В Австрії, як і в інших країнах, де створені органи конституційної юстиції, встановлені певні кваліфікаційні вимоги до кандидатів на відповідні посади. Зокрема, судді конституційного суду повинні мати вищу освіту за державно-правовим фахом і протягом десяти років до призначення займати посаду, для якої необхідна ця освіта. До того ж вони мають призначатися з числа інших суддів, урядовців і науковців-юристів.

У ФРН федеральний конституційний суд складається з 16 осіб, яких у рівній кількості обирають бундестаг і бундесрат. Закон встановив процедуру обрання суддів конституційного суду на основі кваліфікованої більшості голосів. Це призвело до того, що за неформальною угодою кожна з політичних партій розраховує на таке число місць для своїх неформальних представників у конституційному суді, яке відповідає її представництву в палатах парламенту. За традицією частина з підтриманих партіями кандидатів у судді повинна бути політично нейтральною, решта може належати до партій. Такий порядок формування конституційного суду

свідчить про гнучкість політичних механізмів прийняття важливих рішень, про толерантність основних політичних сил.

Характерною особливістю організації федерального конституційного суду ФРН є те, що він складається з двох сенатів (палат) з однаковою кількістю суддів. Один з сенатів займається розглядом справ, пов'язаних і захистом прав та інтересів окремих індивідів. Другий розглядає решту питань, віднесених до компетенції конституційного суду.

Судді конституційного суду ФРН обираються строком на 12 років без права бути переобраними. Закон встановлює мінімальний і максимальний вік тих, хто може займати посади суддів, 40 і 68 років відповідно. Крім цього, визначена вимога щодо професійних якостей кандидатів. Ними насамперед можуть бути судді інших федеральних судів і ті, хто має право займати судові посади.

В Іспанії до складу конституційного суду, який також складається з двох палат, входить 12 суддів. Усі вони формально призначаються королем: вісім - за поданням палат парламенту, два - за поданням уряду, два - за поданням головної ради судової влади. Судді конституційного суду призначаються строком на дев'ять років, при цьому його склад оновлюється на третину кожні три роки. Відповідні призначення роблять з числа інших суддів і прокурорів, професорів університетів, державних службовців та адвокатів. Усі кандидати мають бути юристами зі стажем понад 15 років.

В Італії конституційний суд діє в одному складі з 15 членів. По п'ять суддів призначають президент, парламент на спільному засіданні палат і вища судова адміністрація. Судді конституційного суду призначаються на дев'ятирічний строк без права займати посаду повторно. Це можуть бути колишні і дійсні судді вищих судів та професори-юристи, а також адвокати з 20-річним стажем.

У Франції дев'ять членів конституційної ради призначають строком на дев'ять років, і їхні повноваження не можуть бути поновлені. По три члени

ради призначають президент і голови палат парламенту. Кожні три роки третина цих членів оновлюється. До складу конституційної ради за власним правом і довічно входять також усі колишні президенти.

В країнах Центральної і Східної Європи, а також в тих, що утворились на терені колишнього СРСР, органи конституційної юстиції також формують за різними процедурами. В Киргизстані, Литві, Македонії, Польщі, Словенії, Угорщині і Хорватії членів цих органів обирають парламенти або їх нижні палати. При цьому порядок висунення відповідних кандидатур є різним. В Киргизстані і Словенії їх пропонує президент, у Хорватії - верхня палата парламенту, в Литві - у рівній кількості президент, голова парламенту і голова верховного суду, в Угорщині - спеціальна відбіркова комісія, до складу якої входять представники усіх парламентських фракцій. В Росії суддів конституційного суду призначає верхня палата парламенту за поданням президента.

Існують й інші процедури формування органів конституційної юстиції. В Чехії суддів конституційного суду призначає президент за згодою верхньої палати парламенту. В Словаччині президент робить відповідні призначення за списком, складеним парламентом. В Болгарії третину суддів конституційного суду призначає президент, третину обирає парламент, і третину обирають на загальних зборах суддів вищих судів загальної і адміністративної юрисдикції. В Молдові посади в конституційному суді заміщують нарівно парламент, президент і вища рада магістратури, а в Румунії - кожна з палат парламенту і президент.

Конституції і спеціальні закони встановлюють чисельний склад і строки повноважень конституційних судів. В Молдові до його складу входять 6 суддів, в Югославії - 7, в Киргизстані, Литві, Македонії, Румунії і Словенії - 9, Словаччині - 10, Хорватії - 11, Білорусі, Болгарії і Польщі - 12, Чехії і Угорщині - 15, Росії - 19. Різними є і строки перебування суддів на посаді: від шести років у Молдові, семи у Словаччині, восьми у Польщі і

Хорватії, дев'яти в Болгарії, Литві, Македонії, Румунії, Словенії та Югославії, до одинадцяти в Білорусі і навіть п'ятнадцяти років у Киргизстані. Як правило, не припускається повторне переобрання суддів конституційних судів. У Болгарії, Литві і Румунії кожні три роки за відповідними квотами оновлюють третину складу відповідних органів.

Юридично визначені і деякі інші вимоги щодо організації органів конституційної юстиції. Практично в усіх країнах передбачена вимога наявності у кандидатів спеціальної кваліфікації і стажу, встановлені вікові цензи для займання посад членів конституційних судів. Як і в розвинутих країнах, голів судів обирають самі судді. Проте в Литві голову конституційного суду з його ж складу призначає парламент за поданням президента. В Словаччині відповідне призначення здійснює сам президент.

Головним повноваженням органів, що здійснюють конституційний контроль, є оцінка конституційності законодавчих актів. Порядок здійснення цього повноваження залежить від прийнятих у тій чи іншій країні форм конституційного контролю.

Існує дві основні форми контролю - попередній і наступний. Попередній контроль має місце на стадіях парламентського розгляду законопроектів до промульгації їх главою держави. У разі визнання їх неконституційними такі законопроекти не можуть стати законами. Попередній контроль існує в Румунії, Польщі, Угорщині і у Франції. Він насамперед віднесений до прийнятих парламентом і переданих президенту на підпис і обнародування законів. Припускається і здійснення контролю на більш ранніх стадіях законодавчого процесу у парламенті. При цьому попередньому контролю підлягають проекти як звичайних, так і органічних законів. Попередній контроль допускається в Італії щодо так званих обласних законів - актів, прийнятих представницькими органами автономій.

Наступний контроль здійснюють щодо законів, які прийняті парламентом, промульговані главою держави і набули чинності. Існує дві

процедури такого контролю - шляхом дії і шляхом заперечення. В першому випадку відразу ж після введення закону в дію і незалежно від факту його застосування може бути ініційований розгляд питання про його конституційність. У другому випадку розгляд цього питання прямо залежить від конкретного застосування закону. В країнах, де функцію конституційного контролю здійснюють суди загальної юрисдикції, це може мати місце у звичайному судовому процесі. Кожний учасник такого процесу має право заперечувати можливість застосування закону або його окремих положень, мотивуючи це їхньою неконституційністю.

Конституційний контроль шляхом дії нерідко називають абстрактним, а контроль шляхом заперечення - конкретним. Абстрактний контроль характерний для країн, де відповідна функція здійснюється органами конституційної юстиції. Конкретний контроль притаманний насамперед державно-правовій практиці тих країн, де ця функція належить судам загальної юрисдикції.

Однак здійснюють конкретний контроль і конституційні суди. Звичайним є положення, коли загальний суд, розглядаючи цивільну або кримінальну справу, може дійти висновку про неконституційність закону, що ним застосовується, і звернутися за відповідним висновком до конституційного суду. У зв'язку з цим розгляд справи припиняється. Якщо конституційний суд визнає таке звернення безпідставним, розгляд справи в загальному суді буде продовжений. Існує також конкретний контроль у формі розгляду спеціальної скарги, що подається до конституційного суду.

Відомі й інші класифікації форм конституційного контролю. Найчастіше виділяють обов'язковий і факультативний контроль. Обов'язковий контроль здійснюється відповідними органами на основі приписів конституції й законодавства і незалежно від волевиявлення будь-якого іншого органу чи посадової особи. Така форма конституційного контролю прийнята у Франції: всі органічні закони до їх офіційного

опублікування і регламенти палат парламенту до їх практичного застосування мають бути представлені конституційній раді, яка висловлюється на предмет відповідності їх конституції. Процедура розгляду органічних законів в органі конституційного контролю є, по суті, складовою законотворчості, обов'язковою стадією законодавчого процесу, що передують промультгації.

Факультативний контроль здійснюється тільки з ініціативи тих, хто наділений відповідним правом. Ця форма контролю є домінуючою.

У федеративних державах конституційному контролю підлягають не тільки федеральні законодавчі акти, а й відповідні акти суб'єктів федерації. Механізм такого контролю в різних країнах неоднаковий.

У Швейцарії конституційному контролю підлягають тільки законодавчі акти кантонів. Союзний суд дає оцінку відповідності цих актів як федеральному основному закону, так і основним законам суб'єктів федерації. Кантональні суди таким правом, як правило, не наділені. В Австрії конституційний контроль також здійснюється щодо законодавчих актів федерації та її суб'єктів. У землях конституційні суди не створені.

Конституційний суд Росії розглядає справи про відповідність основному закону федерації конституцій республік, статутів, а також законів та інших нормативних актів суб'єктів федерації, виданих з питань, що віднесені до відання федеральних органів державної влади і до спільного відання федеральних органів та органів суб'єктів федерації.

Нарешті, у ФРН конституційні суди земель можуть оцінювати лише законодавчі акти відповідних суб'єктів федерації. Федеральний конституційний суд може піддавати контролю тільки законодавство федерації. Але за певних умов у зв'язку з виникненням суперечок з приводу розмежування компетенції між федерацією і землями він може займатися встановленням конституційності земельного законодавства.

Сама ж природа конституційного контролю полягає в тому, що,

оцінюючи конституційність законів, суди тлумачать конституцію. іноді про це прямо йдеться в самих основних законах. Наприклад, в ст. 149 Конституції Болгарії записано, що «конституційний суд дає офіційне тлумачення конституції». По суті, аналогічне положення містить ст. 135 Конституції Молдови, а в ст. 109 Конституції Узбекистану сказано, що конституційний суд тлумачить норми конституції і законів. «Федеральний конституційний суд розглядає справи щодо тлумачення основного закону у зв'язку з виникненням суперечок з питань компетенції федеральних органів влади», - встановлено в ст. 93 Основного закону ФРН.

Органи конституційної юстиції звичайно розглядають різного роду юрисдикційні справи, тобто питання, пов'язані з розмежуванням компетенції. Ці справи можуть мати пряме відношення до оцінки конституційності законів, які визначають повноваження різних органів державної влади. Досить часто предметом відповідного розгляду є розмежування компетенції вищих органів держави, іноді - органів державної влади і органів місцевого самоврядування або самих органів самоврядування.

Важливими повноваженнями органів конституційної юстиції ряду країн є повноваження щодо контролю за функціонуванням механізмів прямої і представницької демократії. В Румунії і Франції відповідні органи наглядають за проведенням виборів президента та референдумів. В Казахстані та Молдові це може бути здійснено по відношенню ще і до парламентських виборів. У Литві конституційний суд робить висновки щодо порушення законності на президентських і парламентських виборах. У Греції верховний спеціальний суд перевіряє законність результатів референдумів.

У Греції, Словаччині, Франції і Чехії органи конституційного контролю розглядають питання правильності обрання депутатів парламентів, у Болгарії - президента, в Хорватії і Югославії - депутатів і президента, якщо законність таких обрань оскаржується. В Греції і Чехії відповідні органи займаються ще і питаннями позбавлення депутатських мандатів у зв'язку з

порушенням принципів невиборності й несумісності. В Австрії конституційний суд розглядає скарги у зв'язку з проведенням президентських і парламентських виборів, а за клопотанням нижньої палати парламенту - питання про позбавлення депутатів їхніх мандатів. У ФРН правильність проведення парламентських виборів перевіряє бундестаг, рішення якого може бути оскаржене в конституційному суді.

Окремої згадки заслуговують повноваження органів конституційної юстиції у сфері безпосереднього захисту прав особи. Відповідну діяльність цих органів нерідко називають контролем за виконанням основних прав і свобод. Цей контроль здійснюється за спеціальною скаргою. Так, відповідно до ст. 93 Основного закону ФРН, конституційний суд розглядає скарги, внесені будь-якою особою, яка вважає себе обмеженою державною владою у своїх правах. Близькі за змістом положення можна знайти в конституціях Австрії, Іспанії, Македонії, Словаччини, Угорщини, Чехії.

З іншого боку, органи конституційної юстиції мають повноваження, наслідком реалізації яких може бути обмеження і навіть позбавлення особи її прав. Як зазначалося, позбавлення індивіда прав за рішенням конституційного суду в разі використання їх для «боротьби проти основ вільного демократичного порядку» припускається ст. 18 Основного закону ФРН.

Основний закон ФРН припускає і можливості заборони політичних партій у разі визнання їх протиконституційними. Подібне передбачене і конституціями Болгарії, Македонії, Молдови, Румунії, Словаччини, Словенії, Чехії, Югославії та деяких інших держав. У ФРН відповідний механізм був застосований двічі, що призвело до заборони конституційним судом праворадикальної і комуністичної партій. Характерно, що ці партії поновили свою діяльність після реєстрації під новими або дещо зміненими назвами.

Визначені й деякі інші повноваження органів конституційної юстиції. Зокрема, в ряді країн вони розглядають справи у зв'язку із застосуванням

процедур, подібних до імпичменту. В Казахстані, Литві і Чехії конституційні суди роблять висновок, чи дозволяє стан здоров'я президентів виконувати надалі їх функції. В Македонії конституційний суд встановлює конституційність і законність колективних трудових угод, у Білорусі - нормативних актів верховного суду і генеральної прокуратури, а також будь-якого громадського об'єднання. Наведеним перелік повноважень органів конституційної юстиції не обмежується.

Особливості механізмів реалізації повноважень органів, що здійснюють конституційний контроль, визначаються насамперед колом суб'єктів, що мають право його ініціювати. Відповідна правосуб'єктність залежить від прийнятої в тій чи іншій країні форми конституційного контролю. При наступному контролі шляхом заперечення питання конституційності ініціюються під час розгляду в звичайному суді конкретної цивільної або кримінальної справи однією з сторін цієї справи. Як правило, такою стороною є фізична або юридична особа. індивід може бути ініціатором розгляду справи і в органі конституційної юстиції за умов попереднього або наступного контролю шляхом дії у порядку подання спеціальної скарги.

Проте звичайно суб'єктами права ініціювання конституційного контролю при попередньому і наступному контролі шляхом дії є державні органи і посадові особи. Так, в Австрії, Росії та ФРН таким правом наділені федеральний уряд і уряди суб'єктів федерації, у Болгарії, Литві, Румунії, Словаччині та Угорщині - уряд, в Італії - також уряд, але щодо так званих обласних законів, в Іспанії, Казахстані і Франції - глава уряду.

У Білорусі, Болгарії, Казахстані, Росії, Литві, Румунії, Словаччині, Франції та Угорщині ініціювати розгляд питань в органі конституційного контролю може глава держави - президент. У Росії це можуть робити кожна з палат федерального парламенту, а також законодавчі органи суб'єктів федерації. В Іспанії, Італії і Португалії відповідне право надане органам

автономій.

В деяких випадках воно належить органам місцевого самоврядування.

В Австрії, Білорусі, Румунії та Угорщині органи конституційного контролю можуть самі ініціювати розгляд справи. В Австрії і Болгарії це мають право зробити вищі суди загальної та адміністративної юрисдикції, а в Білорусі і Росії - верховний і вищий арбітражний (господарський) суди. До того-ж, як зазначалося, майже в усіх країнах, де існує конституційна юстиція, суд загальної юрисдикції може звернутися до органу конституційного контролю в разі виникнення сумнівів щодо конституційності застосованого ним закону.

Ініціатором розгляду справи в органі конституційного контролю може бути і певна частина депутатського корпусу. В Австрії і ФРН - це третина складу нижньої палати парламенту, в Болгарії, Казахстані, Литві, Словаччині і Росії - п'ята частина відповідно складу всього представницького органу або кожної з палат. В Іспанії право ініціювати справу мають 50 депутатів у кожній палаті, в Румунії - 50 депутатів у нижній і 25 у верхній палаті, в Польщі і Угорщині - 50 у нижній палаті і в цілому парламенті відповідно. У Франції кількість депутатів у кожній палаті, яким надане таке право, дорівнює 60. Крім того, воно також на-лежить головам обох палат. В Білорусі та Угорщині до суб'єктів відповідного права віднесені постійні комісії парламенту.

Іноді правом ініціювати конституційний контроль наділені посадові особи: прокурор (Білорусь, Болгарія, іспанія і Словаччина) і омбудсман (Іспанія, Польща).

Участь того чи іншого суб'єкта в процесі здійснення конституційного контролю нерідко залежить від характеру справ, які вносять на розгляд відповідних органів, а також від механізмів реалізації повноважень цих органів. Одним з таких механізмів є спеціальна, так звана конституційна скарга. Звичайно така скарга має субсидіарний характер: вона подається до

конституційного суду тільки після того, як була розглянута в інших, загальних або адміністративних судах, і результати цього розгляду не задовольнили заявника. Офіційному розгляду конституційної скарги передують її прийняття. У ФРН цим займається спеціальна комісія конституційного суду, до складу якої входять три його члени. В середньому вона приймає до розгляду близько десяти відсотків скарг від щорічної їх кількості. У тих країнах, де конституційний контроль здійснюється загальними судами, відповідні питання розглядаються на основі звичайних норм судочинства.

Рішення органів, які здійснюють конституційний контроль, мають різний характер і юридичні наслідки. Зокрема, законодавчі акти, визнані органами конституційної юстиції неконституційними, скасовуються. Самі ж рішення цих органів є остаточними. У Польщі та Румунії рішення органів конституційного контролю щодо конституційності законодавчих актів можуть бути скасовані за результатами голосування в нижній палаті і в обох палатах парламенту відповідно. Для цього потрібна кваліфікована більшість голосів.

У цілому слід зазначити, що конституційний контроль у зарубіжних країнах визнаний як одна з реалій їхнього державно-політичного життя. Він покликаний забезпечити виконання приписів основного закону. При цьому найсуттєвішого значення набувають якості самої конституції, зокрема чіткість і визначеність її положень.

2. Американська модель конституційної юстиції.

Інститут конституційного контролю було започатковано в США, і виник він на основі судових прецедентів, а не конституції. Основні положення конституційного контролю були сформульовані суддею Верховного суду США Джоном Маршаллом у рішенні 1803 р. Він акцентував, що саме судова влада має право і зобов'язана сказати, що є закон. У результаті розгляду справи Марбері проти Едісона виник прецедент, який

послужив основою американської моделі конституційного правосуддя. Конституційний контроль здійснювався судами загальної юрисдикції.

Судовий конституційний контроль виник з практичної недостатності взаємного контролю між гілками влади у системі поділу влади, що взаємодіють між собою на підставі системи стримувань та противаг. Типовою є ситуація, коли одна з гілок влади може відмовитись від співробітництва при вирішенні питання, що належить до спільного відання з посиланням на антиконституційність дій іншої гілки влади. Якщо ж певне питання належить до виключної компетенції однієї гілки влади, інша може вжити політичних або юридичних санкцій для унеможливлення його позитивного вирішення: вотум недовіри, імпічмент, ініціювання народного референдуму, порушення кримінальної справи.

На становлення і розвиток принципу розподілу влад у США на різних етапах американської історії істотно вплинули ідеї класиків європейського конституціоналізму, передусім Дж. Локка і Ш.Л. Монтеск'є. В колоніальний період, коли американські землі знаходились під владою англійської корони, перевагу мала локківська модель розподілу влад, яка передбачала верховенство законодавчої влади. Як зазначає Єгоров С.О., на тому історичному етапі локківська модель відповідала політичним поглядам американців, які вбачали в законодавчих зборах гарантію від свавілля виконавчої влади, яка асоціювалася з англійською короною. Проте в процесі конституційного розвитку в штатах були виявлені негативні наслідки значного збільшення повноважень легіслатур, що призвело до переосмислення в політичній свідомості американців локківської моделі розподілу влади. На подальший розвиток американської доктрини розподілу влади вагомий вплив мали політичні ідеї французького вченого Ш.Л. Монтеск'є. Концепція розподілу влад по Монтеск'є виключала перевагу будь-якої однієї гілки влади. Під впливом цієї концепції формувались державно-правові погляди «батьків-засновників» американської конституції,

які зробили вагомий внесок у перетворення цієї концепції в конституційний принцип, який втілюється в суто американській схемі «стримувань і противаг».

Заслуговують на увагу слова О. Гамільтона на сторінках «Федераліста» у 1788 році з приводу конституційного контролю: «Конституція існує як факт і має розглядатися суддями як фундаментальний закон. Вони повинні прояснити її значення, як і значення будь-якого звичайного правового акта, прийнятого законодавчим органом. Якщо при цьому виявляються непримиренні суперечності між Конституцією і законом, слід надавати перевагу найвищим чинним зобов'язанням, іншими словами, Конституцію потрібно ставити над законом, наміри народу над намірами його представників».

Модель організації конституційного контролю, за якою відповідні питання вирішуються практично всіма судами загальної юрисдикції, називається також децентралізованою або «дифузною» моделлю. Її характеризує тлумачення конституційного контролю як суто правової функції. В теорії це означає відмову від розгляду судами політичних питань, пов'язаних із змістом законів та їх застосуванням. Формально все звичайно зводиться до юридичної експертизи того чи іншого закону, здійснюваної судами у зв'язку з розглядом конкретної цивільної або кримінальної справи.

У США питання про конституційність того чи іншого акта може бути ініційоване у звичайному кримінальному або цивільному процесі будь-яким учасником цього процесу шляхом оспорування закону або його окремих положень з мотивів їхньої неконституційності. Це так званий наступний конституційний контроль шляхом заперечення (або конкретний конституційний контроль). Всі американські судді компетентні виносити рішення з конституційних питань, які можуть переглядатися судами вищих інстанцій (від судів I інстанції аж до Верховного Суду США).

Хоча американські суди керуються юридичним прецедентом (тобто рішеннями вищих судових органів, що далі є обов'язковими для судів при

розв'язанні аналогічних справ), прецеденти не є обов'язковими для Верховного Суду США, який має повноваження йти врозріз з попередніми своїми рішеннями, якщо вважає це необхідним. Однією з переваг американської конституційної системи завжди була її гнучкість, яка дає можливість висувати нові правові вимоги при зміні обставин.

У реальному житті суди, здійснюючи функцію конституційного контролю, впливають на існуючий у країні політичний «клімат». Особливо це стосується вищого суду.

Особливості американської моделі судового конституційного контролю:

- універсальний характер: перевірки підлягають будь-які дії та акти, що приймаються на всіх рівнях державної влади;
- децентралізований характер - здійснюється будь-яким американським судом;
- казуальний характер - контроль пов'язаний з розглядом конкретної справи;
- питання про конституційність закону або іншого акту виникає, коли ці акти вже опубліковані й набули чинності;
- відносний характер - рішення суду є обов'язковими лише для сторін справи. Антиконституційна норма розглядається в даній справі як неіснуюча, але відсутня спеціальна процедура її відміни. Суд лише «блокує» її дію.
- суб'єктами оскарження є лише приватні особи.

Формально в питаннях конституційного тлумачення і контролю існує незалежність між Верховним Судом США та судами штатів. Втім, думка суду штату може бути скасована в наступних випадках:

- якщо рішення прийнято на основі федерального закону;
- якщо відповідний акт штату буде визнано таким, що суперечить федеральній Конституції;
- якщо суд штату у своєму рішенні торкається питань федерального

значення.

Дана модель використовується також в Данії, Норвегії, Японії (всі суди загальної юрисдикції) (Австралія, Індія, Швейцарія - Верховний суд).

3. Змішані моделі конституційного контролю

Сучасні моделі конституційного контролю відрізняються своєю варіативністю. Конституційний контроль в окремих країнах важко віднести до централізованої (європейської) та децентралізованої (американської) моделі, вони набувають комплексного характеру.

В деяких країнах конституційний контроль здійснюють як органи загальної юрисдикції, так і спеціалізовані органи конституційного правосуддя (Греція, Португалія, Бразилія, ПАР).

У Греції відповідно до основного закону 1975 р. конституційний контроль здійснюється звичайними судами, оскільки «суди не повинні застосовувати закон, зміст якого суперечить конституції» (п. 4 ст. 93). У той же час існує Верховний Спеціальний суд (ст. 100). Він не є постійно діючою інстанцією, а скликається для:

а) прийняття рішень за судовими позовами, поданими у зв'язку із порушеннями в ході виборів;

б) перевірки обґрунтованості і порядку призначення референдуму відповідно до статті 44 Конституції.

в) прийняття рішень у справах, пов'язаних із несумісністю або усуненням з посади члена Грецького парламенту, відповідно до статті 55 і статті 57 Конституції.

г) врегулювання будь-якого конфлікту між судами та адміністративними органами.

д) врегулювання суперечок про те, чи не суперечить прийнятий парламентом нормативно-правовий акт чинній Конституції Греції, або для тлумачення положень Конституції, коли суперечливі положення були

винесені Верховним адміністративним судом, Верховним цивільним і кримінальним судом або Рахунковою палатою.

е) вирішення суперечок, пов'язаних із прийняттям норм міжнародного права, загальновизнаних згідно зі статтею 28 Конституції.

Верховний Спеціальний суд складається з одинадцяти членів, які обираються за жеребом терміном на 2 роки:

трьох голів Верховних судів Греції — Верховного адміністративного суду (Державна рада), Верховного цивільного та кримінального суду (Касаційний суд) і Рахункової палати (суд з фінансових питань);

чотирьох радників Верховного адміністративного суду;

чотирьох членів Верховного цивільного та кримінального суду;

Суд перебуває під головуванням голови Верховного адміністративного суду або голови Верховного цивільного і кримінального суду за старшинством.

Коли Верховний Спеціальний суд Греції скликається для вирішення питань г) і д) своєї компетенції, для забезпечення об'єктивності до його складу суду залучаються два професори права правничих шкіл або університетів Греції, які обираються за жеребом.

У Португалії повноваження вирішувати питання конституційності нормативних актів по конкретних справах мають також всі суди загальної юрисдикції, у той час як їхні рішення із цих питань можуть бути оскаржені в Конституційний суд. Особа, що звертається в суд загальної юрисдикції, може вимагати перенесення рішення питання конституційності в Конституційний суд. Двох постійних представників у Суді має прокуратура. Якщо конкретна правова норма по конкретних справах тричі визнається такою, що не відповідає Конституції, то представники прокуратури в Суді можуть ініціювати процедуру абстрактного контролю. У цьому випадку постанова Суду має всеосяжний характер, і дія даної норми припиняється.

У Бразилії не створено спеціального органу конституційного

контролю. Функції контролю виконує Верховний федеральний суд (11 членів, призначаються главою держави після підтримки кандидатів абсолютною більшістю голосів федерального Сенату. Суддею може стати громадянин від 35 до 65 років, який має суттєві знання в галузі права та бездоганну репутацію). До його повноважень відноситься:

- вирішення питань конституційності нормативних актів, прийнятих на федеральному рівні та на рівні штатів.
- розгляд справ по злочинам вищих посадових осіб країни, міністрів, членів вищих федеральних судів, Рахункової палати, керівників дипломатичних представництв.
- розгляд спорів Федерації або штату з іноземними державами.
- розгляд конфліктів, сторонами яких є федерація та суб'єкти федерації.
- визнання вироків, прийнятих іноземними судами.
- перегляд кримінальних справ у порядку нагляду за скаргою засудженого.

Верховний суд Канади крім конституційного контролю за англосаксонською традицією (в рамках конкретної справи) має також так звану «спеціальну юрисдикцію». Тобто він може за запитом федерального уряду здійснювати тлумачення Основного закону країни, вирішувати питання конституційності законодавчих актів федерації або провінцій, давати конституційно-правову оцінку повноважень парламенту Канади та законодавчих і виконавчих органів провінцій. Щоправда, рішення з цих питань мають рекомендаційний характер.

Іберійська (південноамериканська) модель контролю.

У найбільш класичному варіанті дана модель сформувалася у Мексиці.

Гарантії додержання норм Конституції Мексики зосереджені у наступних процесах:

- 1) політичний трибунал, у рамках якого встановлюється службова або політична відповідальність вищих посадових осіб держави (ст.111

Політичної конституції Мексики 1917 р.). Роль квазіслідчих та квазісудових органів виконують Палата депутатів і Сенат загальнонаціонального парламенту. Отже, арбітрами у вказаному процесі є не професійні судді, а депутати.

2) процедура вирішення «конституційного спору» (або компетенційного конфлікту) (ст.105), тобто протиріч, що виникли у сфері державного управління (між адміністративними органами). Арбітром тут є Пленум Верховного суду країни.

3) процес захисту прав - ампаро (ст.103, 107 Конституції)

Вона існує для захисту:

конституційних прав приватних осіб;

компетенції федеральних органів влади;

компетенції суб'єктів федерації. Якщо вони були порушені нормами законодавства.

Дана процедура має приватний характер, оскільки спрямована на відновлення порушеного суб'єктивного права, та публічний характер, оскільки захист приватних інтересів переслідує більш високу мету - захист норм Основного закону та забезпечення законності.

Здійснюють дану процедуру місцеві районні судді, колегіальні окружні суди та Верховний суд.

Особливості процедури ампаро:

- заяву про перевірку конституційності НПА може бути подано будь-якою фізичною або юридичною особою, чиї конституційні права були порушені;

- перевірка конституційності оскаржуваного НПА здійснюється шляхом відкритого судового розгляду за участю потерпілого та посадової особи (представника органу), що є автором акту;

- рішення має наслідки лише для сторін, що приймають участь у процесі, тобто НПА визнається неконституційним лише відносно позивача,

він не скасовується;

- суд не застосовує санкцій відносно органу влади або посадової особи, яка видала неконституційний акт.

Рішення районного суду може бути переглянуто вищою інстанцією, а рішення окружного колегіального або Верховного суду є остаточним.

Підбиваючи підсумки, слід акцентувати увагу на наступних аспектах важливості конституційного контролю.

По-перше, конституційний контроль - невід'ємний елемент правової держави, важливий гарант верховенства Конституції, суттєва перепона на шляху до узурпації влади, умова і показник функціонування політико-правового режиму в межах Конституції.

По-друге, конституційний контроль - обов'язковий компонент механізму поділу влади, призначений для підтримання рівноваги; арбітр у конфліктах між гілками влади - законодавчою, виконавчою і судовою, що забезпечує необхідний баланс між владними структурами.

По-третє, конституційний контроль є інструментом подолання і згладжування федеративних суперечностей, а також неузгодженостей між державою і територіями з місцевим самоврядуванням.

По-четверте, конституційний контроль виконує роль найбільш ефективного механізму захисту особи від влади, є засобом забезпечення основних (конституційних) прав і свобод людини і громадянина, фактором перетворення Конституції на чинне право.

По-п'яте, інститут конституційного контролю, особливо після Другої світової війни, - це спроба подолати суперечності між позитивним і природним правом, поєднати юстицію, яка застосовує закон, з юстицією, яка ґрунтується на нормах права справедливості, а також створити нову стабільну конституційну основу влади.

...